

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдьє П. Соціологія політики/ П. Бурдьє. – М.: Пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. — М.: Socio-Logos, 1993. – 320 с.
2. Діскін І. Е. Соціальний капітал в глобальній економіці/ І. Е. Діскін // Общественные науки и современность. – 2003. – № 5. – С. 150–159;
3. Лісеєнко О. Динаміка політичного капіталу в Україні / О. Лісеєнко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 90–96;
4. Степаненко В. Соціальний капітал в соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження / В. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 24-41;
5. Стрельникова Л. В Соціальний капітал / Л.В. Стрельникова // Общественные науки и современность. – 2003. – №2. – С. 33-41;
6. Коулман Дж. Капітал соціальний і людський / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С.121-139.
7. Галкін А.А. Власть и политический капитал / А.А Галкин. // Политика – 2013- № 4- С.6-22.
8. Шихірев П.Н. Природа соціального капіталу: соціально-психологічний погляд / П.Н. Шихірев // Общественные науки и современность. – 2003. – № 2. – С. 17-32.
9. Bealey, F. Stability and Crisis: Fears About Threats to Democracy / F. Bealey // European Journal of Political Research. – 1987. – Vol. 15. – No 6. – P. 687–715.
10. Хмелько О. Чи у правильному напрямку зараз ідуть справи в Україні? [Електронний ресурс] / О. Хмелько - Режим доступу – <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=343&page=1>

УДК 321.02 :323

Гайко О. С.

РФ Національного інституту стратегічних досліджень у м. Харкові

СПЕЦИФІКА І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Розглядається специфіка українського політичного режиму крізь призму приватизації державних інститутів політичними гравцями та його перспектива при існуючих внутрішніх і зовнішніх загрозах. Представлена критика наздоганяючої моделі розвитку українських політичних інститутів.

Ключові слова: політичний режим, демократія, політичні гравці.

Гайко О. С.

СПЕЦИФИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА

Рассматривается специфика украинского политического режима сквозь призму приватизации государственных институтов политическими игроками и его перспективы при существующих внутренних и внешних угрозах. Представлена критика догоняющей модели развития украинских политических институтов.

Ключевые слова: политический режим, демократия, политические игроки.

Gaiko O.

SPECIFIC AND PERSPECTIVES UKRAINIAN POLITICAL REGIME

Specificity of the Ukrainian political regime through the lens of the privatization of public institutions and political players and its prospects under the existing internal and external threats are discussed. Catch-up model of development of Ukrainian political institutions is criticized.

Key words: political regime, democracy, political players.

Загострення політичної кризи в Україні актуалізувало дискусії про характер і специфіку українського політичного режиму. Дослідження українських політичних інститутів і політичних практик починається з класифікації України в якості посткомуністичної країни. Відповідно, український політичний режим розглядається як посткомуністичний, а всі кризові явища в соціальній, політичній, економічній сферах трактуються в якості складнощів перехідного періоду української держави і суспільства від комуністичної до ліберально-демократичної системи. В такій інтерпретації політичні сили аналізуються через дихотомію демократія/антидемократія, тобто політична діяльність являє собою боротьбу прогресивних демократичних сил з реакційними антидемократичними силами, які, використовуючи демократичну риторику та відносно вільні вибори, намагаються отримати всю повноту влади, що призводить до послаблення демократичних інститутів. Боротьба демократичних і антидемократичних тенденцій визначають головну особливість українського політичного режиму – наздоганяюча модель розвитку, тобто Україна проходить шлях побудови ліберально-демократичних інститутів, який країні сталої демократії вже пройшли.

Такий підхід до аналізу українського політичного режиму, на нашу думку, є помилковим, він ґрунтується на різноманітних мейнстрімних політичних теоріях, які знаходяться під впливом досить потужної політологічної теорії 1960-х рр. – теорії модернізації, в основі якої є спроба уніфікувати досвід формування політичних інститутів у Західній Європі початку Нового часу.

У цій публікації ми спробуємо довести, що в Україні не існує дихотомії демократія/антидемократія, а функціонують рентоорієнтовані політичні гравці, які розглядають політичну діяльність і політичні посади в якості інструменту доступу до ресурсів; Україна не знаходилась у стані посткомуністичної трансформації (в тому значенні, що не було жодного цілеспрямованого курсу на лібералізацію економіки і розбудову демократичних інститутів), українська політична/економічна діяльність прямо пов'язана з процесом приватизації спадку радянської модернізації як матеріального, так і символічного, а українські політичні практики є прямим результатом процесу цієї приватизації, яка й детермінує весь характер українського політичного режиму. І останнє, ми спробуємо довести, що Україна демонст-

рує не наздоганяючу модель (по відношенню до країн ліберальної демократії), а випереджаючу, в якій політичні інститути являють собою досить ієрархічну і заплутану мережу клієнтарно-патронажних практик, а вся діяльність політичних акторів направлена на отримання прибутку з тих державних інститутів, які створювалися для задоволення важливих суспільних потреб і не можуть виступати в якості джерела отримання прибутків.

Специфіка українського політичного режиму в контексті приватизації державних інститутів знайшла відображення в роботах О. Фісуна і Г. Хейла. Аналіз феномена неформальних практик на пострадянському просторі представлена роботами В. Волкова і М. Афанасьєва.

У середині минулого століття радянське суспільство, так само як і американське і західноєвропейське, досягає найвищого рівня модернізації. Успіх західної післявоєнної модернізації пов'язаний із кейнсіанською економічною моделлю, яка базувалася на значній участі держави в регулюванні економіки і стимулюванні внутрішнього попиту через відносно високі заробітні плати, соціальні гарантії захисту населенню, що особливо актуалізувалося в умовах військово-ідеологічного протистояння між НАТО і країнами Варшавського договору, формування середнього класу. Радянський союз являв собою досить успішний проект наздоганяючої модернізації, який створив власний аналог середнього класу – інтелігенцію (переважно технічну), яку в 1970-х роках вже не влаштовував централізований характер радянського політичного режиму і суспільства в цілому, дефіцит товарів, сильна бюрократія і заідеологізованість радянського життя. В 1960-х роках західне і радянське суспільства, при принципово різних ідеологічних, політичних і економічних моделях, демонструють суттєву структурну схожість – високий рівень освіти, індустріалізація, урбанізація, досягнення в науці і техніці, розповсюдження власних політичних, економічних та ідеологічних моделей на країни третього світу.

Починаючи з 1970-х років радянське і західне суспільство одночасно проходять етап стабільного розвитку 1960-х через зовсім різні причини. Західні капіталістичні країни переживають системну економічну кризу, яка детермінувала згорання кейнсіанської моделі і відкриття шляху корпораціям і стрімкому розвитку фінансового капіталу (неолібералізм), що переносило основні витрати від цієї моделі на населення,

а попит стимулювався не через високі заробітні плати, а через постійне кредитування. Радянська система стала в 1970-х роках заручником наздоганяючої модернізації, оскільки значні прошарки суспільства були незадоволені досить вузькими рамками тієї соціальної ніші в якій вони знаходились, а друга причина – боязнь радянської номенклатури жорсткого централізованого керування (необхідна умова наздоганяючої модернізації), яке становило для них загрозу [1]. В умовах товарного дефіциту та ослабленої централізації (за часів Л. Брежнєва) частина партійної номенклатури, маючи доступ до ресурсів завдяки посаді, починає перетворювати власні посади на інструмент збагачення, в подальшому подібні процеси почали відбуватися в усіх державних інститутах і в другій половині 1980-х років зачіпають вже правоохоронні органи, що, на нашу думку, можна розглядати як передумову виникнення соціального явища початку 1990-х. років, яке В. Волков називає „силове підприємництво” [2]. Єдиною проблемою для номенклатури була неможливість відкрито розпоряджатися прибутком і „приватизувати” посаду, ця проблема, значною мірою, була вирішена на початку 1990-х років через провадження „ліберальних реформ”, в якій основними бенефіціарами були самі реформатори і наближені до них групи, що являли собою суміш частин радянських партійних і комсомольських діячів із частинами кримінальних угруповань.

На початку 1990-х. років значна частина пострадянського простору (в тому числі й Україна) являли собою досить парадоксальне явище: з одного боку, ці держави мали інфраструктуру, промисловість, науку, соціальний захист і охорону здоров'я, кваліфіковане і освічене населення на рівні країн першого світу, з іншого – ці країни інтегрувалися в капіталістичну систему в якості периферії й експортували переважно сировину та продукцію з низькою доданою вартістю, імпортуючи технологічні товари з високою доданою вартістю та товари елітного споживання. Саме знаходження на периферії капіталістичної системи сформувало, за аналогією з іншими країнами третього світу, уявлення про наздоганяючу модель розвитку, насправді ж країни пострадянського простору поза капіталістичною системою досягнули вершини модернізації в той саме період, як і країни центру капіталістичної системи, а розпад СРСР призвів до потрапляння цих країн у

периферію капіталістичної системи і активізував ті процеси, які розпочалися в рамках СРСР – приватизація матеріального і символічного спадку модернізації, що, в свою чергу, детермінувало появу рентоорієнтованих політичних гравців, які функціонують у рамках логіки клієнтарно-патронажних стосунків, розглядаючи державні активи і посади в якості приватної власності. В рамках цієї клієнтарно-патронажної системи формальні правила і процедури є другорядними по відношенню до інтересів і мотивів впливових політичних гравців. Подібність розвитку радянського і західного (в першу чергу американського) суспільств в 1960-1970 рр., попри протилежні економічні, політичні та ідеологічні моделі, пояснюється значною централізацією влади під час Другої світової війни для оптимізації державного керування, координації різноманітних галузей економіки, впровадження нових технологій, які були нерентабельними, з точки зору економіки, але життєво необхідними в умовах війни. Подібність систем обумовлена принципом ізоморфізму під час Холодної війни, яка супроводжувалася конкуренцією озброєння, досягненнями в галузі фундаментальних наук, протистояння в ідеологічній сфері.

Враховуючи вищесказане, необхідно підкреслити, досить принциповий, на нашу думку, момент. В історичній ретроспективі досвід формування політичних інститутів України і країн центру капіталістичної системи має відмінності, які, головним чином, пояснюються входженням України до складу держав капіталістичної периферії (Польща, Російська імперія, а у випадку із СРСР – входженням до зони альтернативної капіталізму). Процес формування політичної нації і модерних політичних інститутів між Україною і країнами західного світу мають певні відмінності. З деякими уточненнями можна погодитись, що Україна має пройти шлях формування політичної нації і державних інститутів, який пройшли країни центру капіталістичної системи на початку Нового часу.

Разом із тим, ми не погоджуємося з твердженням, що Україна починаючи з 1991 р. проходить процес формування політичних, громадських і демократичних інститутів, які країни сталої демократії пройшли кілька століть тому. Україна, починаючи з часів проголошення незалежності, знаходиться в стані демонтажу спадку радянської модернізації (оскільки процес приватизації державних інститутів призводить до їх демонтажу,

вони перестають існувати в рамках раціонально-бюрократичної логіки, а перетворюються на інструмент збагачення певної групи осіб, що в перспективі зменшує суб'єктність держави і самих цих гравців), який завершився восени 2013 р., коли модель пострадянської України втратила остаточну легітимність в очах значної частини населення, а ресурси для приватизації скінчилися. Країни центру капіталістичної системи знаходяться в стані демонтажу модерних політичних інститутів, який розпочався з 1970-х років минулого століття і основними акторами цього процесу виступають корпорації. В цій траєкторії Україна випереджає країни сталої демократії на шляху демонтажу політичних і державних інститутів. Разом із тим, у перспективі (упродовж декількох років), після остаточного зникнення клієнтарно-патронажних практик шляхом низки політичних криз, ми прогнозуємо початок процесу формування нових інститутів, які функціонуватимуть за бюрократично-раціональної логікою, а не за клієнтарно-патронажною, в рамках нової капіталістичної системи, яка буде формуватися досить тривалий час (протягом найближчих декількох десятиліть), хоча, скоріше за все, функції держав будуть значно зменшені на користь міжнародним інститутам (як координуючим органам єдиної капіталістичної системи) і корпораціям, хоча остаточне співвідношення між повноваженнями держав і корпорацій буде вирішуватися у процесі формування нової капіталістичної системи. Саме з остаточним зникненням клієнтарно-патронажних практик можна буде говорити про те, що Україна проходить у дуже короткий час той шлях, який країни сталої демократії пройшли починаючи з початку Нового часу (розбудова раціонально-бюрократичних інститутів). Ситуація подібна до пострадянської спостерігається в ПАР, хоча ця країна має низку власних специфічних явищ, що не дає нам можливості проводити прямі паралелі, однак загальна динаміка є доволі подібною – досягнення вершини модернізації в 1960-70 рр., що ставило ПАР за рівнем розвитку в один ряд із країнами Заходу, змінилося приватизацією політичних інститутів на початку 1990-х років на тлі значного скорочення якості життя населення та занепадом інфраструктури.

Клієнтарно-патронажний характер українських політичних практик полягає в наявності рентоорієнтованих політичних гравців, які конвертують власну присутність

у державних інститутах у капітал. Специфікою українського політичного процесу є циклічність посилення/послаблення інституту президенства, що цілком притаманне неопатримоніальним політичним режимам. Циклічність політичного процесу чудово пояснюється крізь призму інституту патронажного президенства. Відповідно до визначення Г. Хейла, інститут патронажного президенства має такі характеристики:

- президентську владу голова держави отримує в результаті прямих виборів (в яких існує альтернатива);
- президент наділений значними формальними повноваженнями;
- президент наділений значними неформальними повноваженнями, які формують патронажно-клієнтарні відносини на перетині економіки і політики [3].

Президент приходить до влади спираючись на міжелітний консенсус з впливовими політичними/економічними гравцями. Цей консенсус може бути досить міцним допоки сторони намагатимуться зберегти існуючий статус, як тільки одна зі сторін починає посилюватися, консенсус руйнується. Стратегія президента в рамках інституту патронажного президентства полягає в тому, щоби закріпити власні позиції, намагаючись створити домінуючу пропрезидентську партію в парламенті і сформувати власну клієнтарно-патронажну мережу (сім'я). Ми можемо говорити про те, що інститут патронажного президенства виступає певним аналогом гарантії прав власності і відносно справедливого перерозподілу ресурсів між олігархічними групами. Посилення президента веде до послаблення низки клієнтарно-патронажних мереж, які починають шукати нового гаранта збереженню їхнього статусу, підтримуючи опозиційні партії та антипрезидентські рухи.

У рамках циклічності політичного режиму, на нашу думку, має зростати інтенсивність вилучення ресурсів в населення. У випадку сильного президента ресурси кооптує його клієнтарно-патронажна мережа, а у випадку слабого президента – різноманітні олігархічні групи, які представлені у парламенті та органах виконавчої влади. Такий механізм є можливим через наявність досить заплутаної й складної системи неформальних зв'язків у рамках низки клієнтарно-патронажних мереж, коли, наприклад, правоохоронні органи в певному регіоні контролюються однією клієнтарно-патронажною мережею, а центральне керівництво цих структур – іншою мережею

(або кількома мережами), що практично паралізує ефективну діяльність державних інститутів. Тобто, ці клієнтарно-патронажні мережі нікуди не зникають при формальній зміні влади і повноважень голови держави, змінюється суб'єкт, який їх контролює.

Через послаблення та неефективність державних інститутів у рамках неопатримонального політичного режиму в українських реаліях кольорові революції (основним рушієм яких є дрібна і середня буржуазія) виступають в якості аналога військових переворотів у країнах третього світу. Існуючий режим не сприяє реалізації інтересів дрібної та середньої буржуазії, натомість вони постійно стають донорами, попри власну волю, для підтримки цього самого режиму, який перешкоджає їхньому зростанню. Посилення клієнтарно-патронажної мережі президента створює умову для ситуативного союзу між олігархами та широкими суспільними прошарками для послаблення/заміни президента з метою зменшення інтенсивності вилучення ресурсів.

Отже, український політичний режим не може бути визначений у термінах мейнстрімної політичної науки, яка уніфікує досвід формування країн Заходу на початку Нового часу. Ліберальна дихотомія демократія/антидемократія не підходить до аналізу українських (і значною мірою пострадянських) політичних практик через наявність рентоорієнтованих гравців, що формують

власні клієнтарно-патронажні мережі, які замінюють собою формальні державні інститути. На сьогоднішній день ми можемо говорити про занепад українського олігархічного режиму через втрату легітимності в очах значних прошарків суспільства, брак ресурсів для подальшого відтворення та наявність внутрішніх і зовнішніх загроз, які не можуть бути усунені в рамках цього режиму. Хоча клієнтарно-патронажні практики будуть відтворювати якийсь час, однак посилення зовнішнього й внутрішнього тиску спричинить остаточну нівеляцію цих практик і в середньотривалій перспективі створить умови для формування сучасних державних і політичних інститутів в рамках раціонально-бюрократичної логіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дерлугьян Г. Современное обществознание: от теоретических прорывов к неоклассическому синтезу? / Г. Дерлугьян // Ойкумена. – 2009. – Вып 6. – С. 7-52.
2. Волков В. Силовое предпринимательство, XXI век: экономико-социологический анализ / В. Волков. – изд.3-е, испр. и доп. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2012. – 352 с.
3. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия [Электронный ресурс] / Г. Хейл. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2008/05/26/hale/>

УДК [323.27:3218](477)]

Романюк О. І.

Харківська державна академія культури

ДРУГА ПОСТКОМУНІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ В УКРАЇНІ

Аналізуються події, що відбулися в Україні в період листопада 2013 р. – лютого 2014 р. Визначаючи їх як політичну революцію, автор розкриває її причини, характеризує етапи. На основі компаративного аналізу революцій, що відбулися на посткомуністичному просторі, виявляє її специфіку. Особлива увага приділяється зовнішньому чиннику розвитку політичної ситуації.

Ключові слова: *посткомуністичні трансформації, посткомуністичні революції, політичні режими, автократія, демократія, Україна.*